

Anglia a forradalom előtt (gazdaság, társadalmi élet)

1./ Gazdaság

1603-ban I. Erzsébet halálával kihalt a Tudor-dinasztia, a trónon a Stuartok következnek: *I. Jakab* (1603-1625) és *I. Károly* (1625-1649). I. Jakab és I. Károly is folytatja a merkantilista gazdaságpolitikát. I. Erzsébet uralkodása alatt a gazdaság még rászorult az állam gyámködsására, amit azonban ekkorra már egyre inkább tehernek éreztek. A Stuartok gazdaságpolitikája ambivalens: egyrészt gyanakvóan viszonyulnak a gyors, radikális változásokhoz, fékezni és kézben tartani igyekeznek a kereskedelem fejlődését; másrészt viszont támogatják azokat az ágazatokat és társaságokat, melyeknek monopoljogokat adtak. A monopoljogok árusítása társadalmi és politikai feszültségekhez vezet. I. Károly 1629-ben feloszlatja a parlamentet és 1649-ig nem is hívja össze. Mivel az adómegajánlás a parlament joga volt, ezért I. Károly arra kényszerült, hogy újabb monopóliumok árusításával, ill. régi feudális pénzforrások felújításával próbáljon pénzhez jutni. 1635-ben bevezetik a hajópénzt (*Ship Money*), melyet *John Hampden* alsóházi képviselő bírósági úton megtámad, s bár a pert elveszti, de így is hozzájárul az 1630-as évek végére kifejlődő hajópénz-megtagadási mozgalom kialakulásához.

A gazdaság meghatározó ágazata ekkor még a mezőgazdaság, amely összességében elmaradott, de fejlődő és polgárosodó tendenciákat mutat. Nő a művelés alá volt mezőgazdasági területek aránya (mocsárlecsapolás, erdőirtás, birtokátszervezések), hitelek és új technikák felhasználása segíti a termelést, új állatfajokat tenyésztenek, alkalmazzák a vetésforgót, csökkentik az ugar területét, gumós-növények meghonosítása, bekerítések (*enclosure*) folytatódása és fellendülése (a bekerítések több hullámban zajlottak le, s a XVI. századtól egészen a XIX. századig tartottak).

Az iparban ez már a manufaktúraipar korszaka, céhekkel már csak elvétve találkozhatunk. A termékek iránt állandó keresletet jelent a növekvő lakosság, ill. a formálódó angol gyarmatbirodalom.

2./ Társadalom

- nemesség: az arisztokrácia (*peer*-ek) kis része tud és akar is polgárosodni (piacra termelés, bekerítések, vállalkozások), míg a nemesség többsége a tradicionális, hagyományos gazdálkodást folytatja (közülük sokan elkótyavetyélik ősbirtokukat), utóbbiak alkotják a királyi hatalom bázisát. A kis-, és középbirtokos nemesek (*gentry*) bekapcsolódnak a vállalkozásokba. A nemesség Angliában nem adómentes,

- parasztság: saját, életképes birtokukon gazdálkodó birtokos parasztok (*husbandman*), szabad bérlek (*freeholder*), *copyholder*-ek (egykori jobbágyok, akik megőrizték a bérleti szerződés kópiáját), *leaseholder*-ek, földnélküli bérmunkások,

- polgárság: Anglia leginkább polgárosodó része a Londont (*City*), ill. Délkelet-Angliát magába foglaló terület.

3./ Politika:

A társadalom belső feszültségeit még a parlamenti viták vezetik le. A megszerveződő alsóházi ellenzék áll a polgári törekvések élére. Az állam még rászorul az egyház támogatására, ami állam és egyház szoros összefonódását eredményezi, ez is döntő szerepet játszik majd a puritánüldözésekben. A *puritánok* az egyház megtisztítására törekednek a katolikus tanok maradványaitól. Tagadják az episzkopális (püspöki) egyházszervezetet, melynek élén a canterbury érsek áll, s demokratikus egyházszervezetet javasolnak. A hitéletet illetően csökkenteni igyekeznek a katolikus ünnepek számát, ellenzik a díszes templombelsőt, stb. A puritánokon belül a *presbiteriánusok* irányzata mérsékeltebb politikát folytatva később a hosszú parlament idején is a királlyal való megegyezés lehetőségeit keresi. Az episzkopális

egyház helyett a kálvini minta alapján szerveződő, választott *presbiterek* testülete (*presbitérium*) által vezetett egyházat kívánják megvalósítani. Az *independensek* irányzata mind a püspöki, mind a presbiteriánus egyházszerkezeti elképzelést támadta, teljesen független, önálló egyházi egységekben gondolkodtak. Politikai törekvéseik hadseregpartiak, a polgárháborút a király elleni végső győzelemig kívánták folytatni. A két csoport nézetei között sok átfedést is találhatunk.

I. Károly és a parlamenti ellenzék harca

Stuart Mária fia, I. Jakab (1603-1625) rokonházasságból, degeneráltan született. A homoszexuális hajlamú uralkodó egyik kegyence *Buckingham* herceg volt. Jakab fia, I. Károly (1625-1649) 1628-ban bekövetkezett haláláig jó kapcsolatban áll Buckingham herceggel. Károly uralkodása alatt formálódik politikai erővé a parlamenti ellenzék, melynek vezérei: *Thomas Wentworth* (1629-ben átpártol a királyhoz, s megkapja a Strafford grófja címet), *Sir Edward Coke* (kiváló jogász) és *John Pym*. Céljuk a királyi hatalom alárendelése a parlamentnek. 1628. januárjában átfogó programként az uralkodó elé terjesztik és elfogadtatják a *Jogok Kérvényét* (*Petition of Rights*), a későbbi *Jogok Törvénye* (*Bill of Rights*) elődjét, melyben leszögezik, hogy:

- adókimutatás csak a parlament hozzájárulásával történhet,
- letartóztatás csak bírói végzéssel eszközölhető,
- békeidőben nem használhatóak a háborús törvények,
- a katonai beszállások megtiltása.

A *Hármas Határozat* a "Kik a haza és a parlament ellenségei?" kérdésre a következő pontokkal válaszol:

- vallási újítók (a parlament hozzájárulása nélkül),
- aki adót szed (a király),
- aki adót fizet (polgári engedetlenség).

Lordok ellenzéke: kegyencek (*Lord Canterbury*)

A király 1629-ben feloszlatja a parlamentet, s 11 éven át nem is hívja össze. 1633-ban I. Károlyt skót királlyá koronázzák. A koronázás az anglikán egyház szertartása szerint zajlik, ami sérti a presbiteriánus skótokat. 1638-ban a skótok fegyveres szövetséget (*National Covenant*) hoznak létre, s 1640. tavaszán megtámadják Angliát. A király összehívja az ún. *rövid parlamentet* (1640. április 13 - május 5.), amely csak a jogok törvényének elfogadásával lenne hajlandó adót megszavazni, ezért Károly feloszlatja. A parlament a skót támadás folytatódása miatt 1640. november 3-án újra összeül, s egészen 1653-ig ülésezik (*hosszú parlament*).

Az angol polgári forradalom kezdete (1640-1642)

A parlamenti szakasz (1640. november 3. - 1642. január 10.)

A parlament *John Hundler* és *John Pym* vezetésével nyílik meg, akik később elesnek a harcokban. 204 pontos követelést - a királyság elleni vádiratot - fogalmaznak meg, jelentősebb pontjai:

- kegyencek felelősségre vonása, Strafford kivégzése,
- az adóztatás joga a parlamenté, a parlamentnek három évente kötelezően üléseznie kell, s csak a saját hozzájárulásával osztható fel,
- a király támaszát jelentő gyűlölt intézmények (Magas Tanács, Csillagkamara, Skót Tanács) megszüntetése.

Ennek hatására két politikai irányzat alakul ki:

- gavallérok (királypártiak),
- kerekfejűek (kefefrizurájukról elnevezet parlamenti tagok).

1642. január 4-én a király fegyveresei élén bevonul a parlamentbe és öt ellenzéki vezetőt - köztük Pymet és Hampdent - letartóztat. Január 10-én London elhagyására kényszerül, s az észak-angliai York-ban és Nottingham-ben gyűjt csapatokat, s 1642. május 23-án innen üzen hadat a mérsékelt parlamenti erők főparancsnokának, *Essex grófnak*.

Az angol polgári forradalom első szakasza (1642-1646)

Az angol polgári forradalom **első periódusa** az **1642-1646** közötti években zajlik le. A parlamenti sereg kb. 18 ezer főt számlál, ezzel szemben áll a mindössze 6000 gyalogosból és 2000 lovasból álló, ám szervezett és fegyelmezett, kiváló katonai parancsnokokkal - pl. a harmincéves háborúban is részt vevő *Rupert herceg* - rendelkező királypárti haderő. Az **első összecsapás** 1642. október 23-án, **Edge Hill** mellett zajlik le, s a királypárti sereg elsöprő győzelmével végződik. A király serege London felé vonul, s csupán a londoni polgárokból szerveződő milícia tudja feltartóztatni a város alatt. Ezt követően mindkét sereg visszavonul téli pihenőre.

1643-1644 folyamán **Oliver Cromwell** azt a tanulságot vonja le a vereségből, hogy radikálisan át kell alakítani a parlamenti haderőt. Cromwell nemes, a hosszú parlament tagja, az egyik legradikálisabb independens csoport, a *Gyökér és ág* (~ az anglikán egyházból gyökerestül-ágastól ki kell irtani a katolikus maradványokat) vezetője; Isten kiválasztottjának tartotta magát. Saját költségén új mintájú, a XVI-XVII. század fordulóján, *Orániai Mór* által bevezetett újításokra (tisztképzés, uniformis, stb.), ill. a svéd hadseregszervezésre alapuló hadsereget szervez (*New Model Army, Ironside (Vasbordájúak)*). A sereg tagjai fanatikus puritánok, soraiban nemeseket, kézműveseket, falusi parasztokat és nincsteleneket egyaránt találunk. Zsoldossereg, a lovasságot és a lovakat vezényszavakra tanították, egységesítették a kiképzést, s a svédektől átvett minta alapján a könnyűlovasság alaptaktikájává az ellenséges gyalogság soraiba való benyomulást és a harcrend megbontását tették az addigi *caracole-írozás* helyett (a könnyűlovasság oldalról támad az ellenséges gyalogságra, majd tűzfegyvereikből céltalan lövést adnak le rájuk, ezt követően - többnyire eredménytelenül - visszavonulnak) helyett. A gyalogságot a svédektől vett tűzfegyverekkel látja el (kanócos helyett kovás puska), így megnövekszik a tűzgyorsaság. A korábbi 6-10 soros hadrend rövidül, s már nemcsak az első, hanem az első két sor ad le lövéseket (össztűz). Jelszavuk: "Bízzál Istenben és tartsd szárazon a puskaport!" A parlamenti sereget 1643-1644 során a skótok is támogatják, annak fejében, hogy az angolok áttérnek az anglikánról a presbiteriánus vallásra (ezt taktikai okból meg is teszik), s megígérik, hogy fedezik a skót hadjárat költségeit. **1644. július 2-án Marston Moore** mellett a parlamenti sereg első ízben arat jelentős győzelmet a királypárti erők felett, s ezt követően már az egész hadsereget a New Model Army mintájára szervezik át. 1644-1645 fordulóján heves politikai csatározások zajlanak a **presbiteriánus és independens** parlamenti erők között.

1644. december 9-én a parlament elfogadja az **önkéntes lemondási nyilatkozatot**, melynek értelmében egy személy nem tölthet be egyszerre két tisztséget. A határozatot követve a presbiteriánusok inkább katonai, míg az independensek inkább politikai tisztségeikről mondanak le (Cromwell mind politikai, mind katonai posztját megtartja). Deklarálják, hogy a hadsereg nem játszhat politikai szerepet. Ezt követően a New Model Army tisztjei már szinte kivétel nélkül Cromwellhez hű puritánok, Essex helyett a szintén Cromwell-t támogató *Fairfax* lesz a parlamenti sereg vezetője.

1645. június 14-én Naseby mellett újabb győzelmet aratnak a parlamenti erők, kb. 5000

royalista foglyot ejtenek, megszerzik a királypártiak teljes tüzérségét, s lefoglalják I. Károly politikai levelezését is, melyben külföldi katonai segítséget sürgető leveleket is találnak. I. Károly észak felé, Skóciába menekül, de a skótok elfogják, s végül 1647. februárjában 400 ezer angol font ellenében (mivel kb. ekkora összegre becsülik az 1643-1644-es skót hadjárat költségeit) átadják saját törvényes uralkodójukat (!) az angoloknak.

Az independens és presbiteriánus ellentét elmélyülése, a polgárháború befejezése

A parlamenten belül - az utolsó jelentős politikai átrendeződésként - szakadás következik be a presbiteriánusok és independensek között. A presbiteriánusok lefoglalják a királypárti és püspöki birtokokat, amely hatalmas spekulációkhoz (és a presbiteriánusok meggazdagodásához) vezet. Eltörlik a feudális földtulajdont, a polgári földtulajdon szabadon adhatóvá-vehetővé teszi a birtokokat. 1646. nyarán döntenek arról, hogy az államvallás a presbitérium, s - tömeges elégedetlenséget okozva - folyik az independensek üldözése. Az egyszerű földművelők közül főleg a copyholderek helyzete válik bizonytalanná, tízezzel kerülnek teljes létbizonytalanságba, nem is beszélve a nagybirtokok szomszédságában élő kis-, és középbirtokos parasztokról. Mivel ezek a rétegek alkotják a hadsereg bázisát, így a hadsereg szemlélete is radikalizálódik, s az independenseken belül - *John Lilburne* és *Overton* vezetésével - megjelennek a még náluk is radikálisabb **levellerek**. Mind az independensek, mind a levellerek számára kedvezőtlen a parlament határozata a háború befejezéséről és a hadsereg lefegyverzéséről, melyet az uralkodóval folytatott tárgyalások után hoznak meg. Úgy döntenek, hogy a hadsereget rabló hadjáratra küldik Írországba. A presbiteriánusok ekkor már el tudnának képzelni olyan kompromisszumot, amely korlátozott monarchiát jelentene (az uralkodó bizonyos jogairól lemond a parlament javára). Az independensek választás előtt állnak: meggyőződésük, hogy a végső győzelemig kell harcolni, s ellenzik a hadsereg felszámolását is. A levellerek agitátorhálózatot építenek ki, uszítanak a presbiteriánusok és az independensek ellen is. Cromwell végül összefog a levellerekkel a presbiteriánusok ellen, megalakítják a hadsereg tisztikarából és leveller agitátorokból álló Hadsereg tanácsot, amely ellenpólusa lesz a presbiteriánus többségű parlamentnek. Kiáltványt fogalmaznak meg, melynek értelmében a hadsereg nem oszlik fel, a parlamentet meg kell tisztítani az ingadozóktól, s ezzel együtt új választásokat kell kiírni. Ezzel - 1647. nyaratól - kezdetét veszi az ún. "második forradalom".

1647. augusztus 6-án a hadsereg bevonul Londonba, körülrája és megszállja a parlamentet, s 11 presbiteriánus képviselőt letartóztatnak, majd vádat emelnek ellenük és elítélik őket.

1647. október 15. és november 1. között a London melletti **Putney-ban** üléseznek a Hadsereg tanács independens és leveller tagjai, hogy kialakítsák és egyeztessék a következő évekkel vonatkozó kül-, és belpolitikai terveiket. **Két alkotmánytervezetet** alakítanak ki:

a. "A hadsereg ügye": az independens tisztikar (*grandok*) tervezete,

b. "A nép szerződése": a Lilburne vezette levellerek politikai és egyéb törekvéseinek részletes megfogalmazása (általános választójog minden felnőtt férfi számára (jogi és politikai egyenlőség ember és ember között), burkolt formában a királyság köztársasággal való felváltásának gondolata (legyen-e Felsőház és Alsóház, vagy csak egykamarás, Alsóházból álló parlament működjön).

Rendkívül kemény vita alakul ki három kérdésben:

- kapjanak-e választójogot a vagyontalanok? *Ireton*, a radikális szemléletű kiváló katona szeretné megszüntetni a vagyoni cenzust, de ezt az independens katonai vezetők ellenzik,

- legyen-e vétőjoga az uralkodónak a parlament döntéseivel szemben? A levellerek korlátozott hatalmú befolyásoló tényezőként tekintenek a király személyére, s sokan az independensek közül is hasonlóan vélekednek,

- legyen-e Felsőház? Burkoltan a köztársasági államforma megfogalmazása.

Cromwell ügyesen taktikázik, majd három hét múlva erőszakosan feloszlatja a Hadsereg tanács ülését. Ezt követően *Robert Lilburne* - John Lilburne egyik testvére - vezetésével a hadsereg több ezredében lázadás tör ki, melyet Cromwell a vezetők kivégzésével letör.

1647. november 15-én a király rejtélyes körülmények között megszökik a hadsereg fogságából - ma már tudjuk, hogy valószínűleg maga Cromwell szorgalmazta a szökést, látván, hogy ezzel helyreállíthatja a bomlófélben levő independens-leveller együttműködést, ráadásul a szök(tet)éssel tulajdonképpen megmenti a király életét -, s Cromwell egyik közvetlen rokona, a Wight-szigeti kormányzó foglya lesz. Az independens-leveller egység hamarosan helyreáll, köszönhetően annak is, hogy hírt kapnak arról, hogy I. Károly megnyerte a skótok támogatását.

1648. áprilisa és októbere között zajlik az ún. "**második polgárháború**".

1648. augusztus 17-én Prestonnál döntő ütközetre kerül sor, melyet Cromwellék nyernek meg. A király maga is fogságba esik, a presbiteriánusok próbálják meggyőzni, s alá is írnak egy - egyik fél által sem betartott - egyezményt. A győzelmet követően Cromwell csapatai elfoglalják Edinburgh-ot, a skótok kapitulálnak. A főerők Közép-Anglia felé indulnak, s 1648. december 2-án Cromwell serege bevonul Londonba, december 6-án *Pride* behatol a parlamentbe, ahonnan szinte kidobnak 140-150 ingadozó presbiteriánus képviselőt, akiket később elfognak és bírói eljárás keretében elítélik. A hosszú parlament ezt követően már *csonka parlament*ként működik. 1648. decembere és 1649. januárja során szinte naponta hoznak nagy horderejű döntéseket:

- a királyi hatalom eltörlése, a hatalom egyedüli forrása a nép, gyakorlója a népképviselői parlament (Alsóháza),
- megszüntetik a Lordok Házát,
- bíróság elé állítják **I. Károlyt**, s nagy vitát követően, csekély többséggel megszülető döntéssel elítélik és **1649. január 30-án** (vagy január 31-én) **kivégzik**.

Az independens köztársaság

1. Az independens köztársaság megalakulása

1649. tavaszán (kb. március 17. és május 19. között, a dátum bizonytalan) kikiáltják az **independens köztársaságot** (*Commonwealth and Free State*), amely **1653. végéig áll fenn**.

Legfontosabb szervei az egykamarás parlament, ill. az Államtanács (évente választott 41 tagú szervezet, a tagok 2/3-a a hadseregből, 1/3-a parlamentből kerül ki). 1649. folyamán több leveller-lázadásra kerül sor a hadseregben, Lilburne követői egyre inkább számon kérik a parlamenten a korábbi ígéreteket; a társadalom nagy részét kitevő szegények nem érzik a rendszerváltás hatásait. A levellerek követeléseit nem teljesítik, a lázadásokat leverik és megtorolják. Lilburne-t letartóztatják - a börtönben írja meg *Anglia új láncái* című művét -, ami újabb lázadásokhoz vezet. 1649. nyarán Bullford mellett fontos győzelmet aratnak a leveller sereg felett.

Megjelenik a még a levellereknél is radikálisabb, belőlük kialakult **diggerek** (ásók) kommunisztikus, vagyoni egyenlőséget szorgalmazó társulása **Gerrard Winstanley** vezetésével.

Meghirdetik a magántulajdon eltörlését, a közös tulajdon bevezetését. Mivel minden ember Isten teremtménye, ezért mindenki egyenlő, s legyen egyforma (egyformán szegény) is. Közösén dolgoznak, a megtermelt javakat közös raktárakban tárolják és közösén osztják el. Általános munkakötelezettséget vezetnek be, kezdettől a köztársasági államformát támogatják (mozgalmuk tulajdonképpen folytatása John Ball és Wat Tyler törekvéseinek). A diggerek

főereje (kb. 40 fő) a Saint George's Hill körüli pusztán rendezi be "főhadiszállását", de a helyi sherif embereivel hamarosan szétkergeti őket. Winstanley börtönben írja meg *A szabadság törvényeinek tervezete* című munkáját.

2. Külpolitika

Az aktív, hódító angol külpolitika jegyében **1649-1652** között sor kerül **Írország meghódítására**, az íreket Drogheda és Wexford mellett is legyőzik. Az ír földek kb. 2/3-át elveszik eredeti tulajdonosaiktól, Írország lakosságának kb. felét megölik, elűzik, át-, vagy kitelepítik (Észak-Amerika), vagy egyszerűen eladják rabszolgának.

1650-1651 között lezajlik **Skócia lerohanása** is - mivel I. Károly fiát skót királlyá koronázták.

1650. szeptember 3-án Dunbar, 1651. szeptemberében Worchester mellett verik meg a skót főerőket (ekkor a hadsereget már nem Cromwell, hanem *Monck* tábornok vezeti). A következmények az írországiakhoz hasonlatosak.

1649-1651 között indul meg a hajóépítési program, s rövid időn belül több mint 40, a holland hajóknál korszerűbb hajót építenek.

1651-ben adják ki a **hajózási törvényt** (*Act of Navigation*), amely egyértelműen hollandellenes, a "tenger fuvarosainak" tengeri-gyarmati fölényét igyekszik megtörni. A törvény értelmében idegen hajó angol kikötőbe csak saját országa áruit szállíthatja törvényesen, tettenérés esetén pedig a hajót és rakományát is elkobozzák, s 50-50%-ban megosztják a feljelentő és az állam között.

Emiatt **1652-1654** között kitör és lezajlik az **I. angol-holland kereskedelmi háború**, mely - *Tromp* és *de Ruyter* erőfeszítései ellenére - az angolok győzelmével zárul, s Hollandia is kénytelen elismerni a hajózási törvény rendelkezéseit. Anglia és Hollandia 1665-1667, ill. 1672-1674 között újabb két kereskedelmi háborút vív; 1654-1659 között Spanyolországot és Portugáliát (szabad kereskedelem a spanyol és portugál gyarmatokkal), ill. Dániát (vámmentes átjárás a Sundon) is legyőzik és a legyőzött felek számára hátrányos szerződések megkötésére kényszerítik. Tulajdonképpen az angol-holland háború az újkor első igazi háborúja, melyet már nem két dinasztikus, hanem két polgári hatalom visel, s tétje a világ kereskedelmi kapcsolatai feletti ellenőrzés birtoklása. Anglia ezekkel a háborúkkal teszi le későbbi világbirodalmának alapjait.

Londonban növekszik a feszültség a parlamenten belül, a mérsékelték a háborúskodás befejezését, s a költséges hadsereg megszüntetését, illetve belső fejlesztéseket szorgalmazznak. Cromwell hívei szerint viszont új háborúra van szükség, erősíteni kell a hadsereget (főleg a flottát). A hatalom jellegére vonatkozóan (dinasztikus vagy alkotmányos legyen) is megoszlanak a vélemények.

Cromwell **1653. április 23-án feloszlatja a hosszú/csonka parlamentet**, s nyit a *quintomonarchisták* (messiansztikus nézeteket valló, Krisztus közelgő ötödik birodalmának megteremtését hirdető szekta, burkoltan átvették a levellerek programjának jó néhány elemét) felé.

Az új választásokat követően **1653. június 4-én** megalakul a **szentek parlamentje** (*Barebones Parliament*), melynek képviselői jórészt quintomonarchisták. A szentek parlamentje a leveller programponthoz betartását szorgalmazza (törvény előtti egyenlőség, törvényes ítélkezés, a copyholderek helyzetének rendezése, a földekkel való visszaélések kivizsgálása, progresszív adózás, stb.).

Cromwell protektorátusa

Cromwell **1653. december 12-én feloszlatja a szentek parlamentjét**, s **december 16-án**

Lordprotector-ként (Anglia, Skócia és Írország fővédnöke) magához ragadja a hatalmat.

Az **1653-1658/59** közötti időszak a **protektorátus** ideje.

Új alkotmányt fogadnak el (*A kormányzás eszköze*), melyet a Tisztek Tanácsa dolgoz ki, s ami egyben Anglia első és egyetlen írott alkotmánya, s amely csupán néhány hónapig van érvényben (a jelenlegi angol alkotmány tulajdonképpen a szokásjogból áll: pl. 1707-től - amikor Anna királynő megvétózta a parlament határozatát, majd vétóját visszavonta - "nem szokás", hogy az uralkodó vétójogával éljen a parlamenti határozatokkal szemben). A hatalom jellegzetesen hárompólusú, egyik pólusán a 18 leghűségesebb tábornokból álló Államtanács, a másikon a parlament, s harmadik pólusán - a csúcán - a Lordprotector áll, utóbbi egyben az Államtanács feje is.

Cromwell **1654. szeptember 4-én** összehívja az **első egykamarás**, 400 angol, ill. 30-30 skót és ír képviselőből álló parlamentet, mely Cromwell számára teljesíthetetlen követeléseket támaszt (a háború befejezése, a hadsereg létszámának 57 ezerről 32 ezerre csökkentése), ezért a Lordprotector 1655. január 22-én feloszlatja.

1655. január 22 - 1656. szeptembere között tulajdonképpen. nyílt **katonai diktatúráról** beszélhetünk.

A hagyományos polgári közigazgatás megszűnik.

11 katonai körzetet alakítanak ki, melyek élére az Államtanács - saját körzetükben teljhatalommal rendelkező - 11 tagja kerül. Mindez nagy elégedetlenséget okoz a gentry-k és yeoman-ek között is. **1656. szeptemberében** Cromwell újra **összehívja a parlamentet**, ami - erősen kompromisszumos jellegű - új alkotmánytervezetet dolgoz ki (*Alázatos kérelem és tanács*). A tervezet értelmében a katonai diktatúra felszámolandó, de mégis maradjon meg - alkotmányos rendszerű parlament mellett - az erős központi hatalom. Visszaállítják a Felsőházat, amely vétójoggal rendelkezik. Adót csak a parlament szavazhat meg, a hadsereg külföldre csak parlamenti hozzájárulással küldhető. Cromwellnek utódmegajánlási jogot biztosítanak. A parlament felajánlja Cromwellnek a koronát, ő azonban nem fogadja el.

1658. február 4-én szétkergeti a parlamentet, s utódjául *Richard* nevű fiát jelöli ki.

Cromwell 1658. szeptember 3-án meghal, Richard követi a hatalomban, de helyette/nevében a tábornokok kormányoznak, s 1659. május 25-én el is mozdítják posztjáról, s ezzel véget ér a Protektorátus időszaka.

A Stuartok restaurációja

II. Károly trónra kerülése

Richard elmozdításakor a tábornokok már titkos tárgyalásokat folytatnak a Stuartokkal.

1659. áprilisában ismét összehívják a parlamentet és **új választásokat** írnak ki. A választásokat követő parlament - melyben már a royalisták és a mérsékelt presbiteriánus képviselők vannak többségben - dönt a leendő uralkodó, *II. Károly* (1660-1685) visszahívásáról.

II. Károly az **1660. május 14-én kelt Bredai Nyilatkozatban** elfogadja a felkérést, s itt kiadott, a parlament által becikkelyezett nyilatkozatában kijelenti:

- tiszteletben tartja a forradalom óta bekövetkezett változásokat,
- amnesztiát hirdet (a királygyilkosokat kivéve),
- biztosítja a lelkiismereti és vallásszabadságot,
- megígéri a hadsereg követeléseinek teljesítését is.

Ezzel kezdetét veszi a **Stuart-restauráció (1660-1688)**, melynek első meghatározó személyisége II. Károly.

II. Károly intézkedései

Kancellárja, a bredai nyilatkozat megszövegezésében is segítő *Clarendon* segítségével

dolgozzák ki a **Code Clarendon** (Clarendon Törvénykönyve), melynek fókuszában a puritanizmus gyengítése, az anglikán egyház erősítése, ill. az uralkodói hatalom megszilárdítása áll. A Code Clarendon puritánok elleni törvényei:

- **1661: önkormányzati törvény** (*Corporation Act*): csak anglikánok lehetnek a városi önkormányzatok tagjai,
- **1662: egyöntetőségi törvény** (*Act of Uniformity*): a szabadegyházak (nonkonformisták) ellen irányul, mindenkinek esküt kell tenni az Általános Imakönyvre (*Book of Prayer*), ezáltal több mint 1200, az esküt megtagadó puritán lelkész veszti el állását,
- **1665: ötmérföldes törvény** (*Five Mile Act*): az Act of Uniformity miatt lakóhelyükről elűzött puritánok nem léphetnek be korábbi lakóhelyük ötmérföldes körzetébe (az elűzött puritán lelkészek ellen irányul),
- **1665: vallásfelekezeti törvény**: csak anglikán istentiszteletet engedélyez, minden más nyilvános istentiszteletet tilt,
- **1665: a CABAL** (tagjainak - *Clifford, Arlington, Buckingham, Ashley, Lauderdale* - kezdőbetűiről elnevezett testület) nyit a puritánok felé,
- **1667: engedékenységi törvény**: számos pontban engedményeket tesz a Károlyhoz hű puritánoknak,
- 1672-1673: körvonalazódik a két alapvető politikai társulás:
 - whig-ek** (eredetileg gúnynev: a skót parasztokat, majd felkelőket nevezték így; a későbbi liberálisok elődei, a "tőke pártja", a gyarapodó polgári társadalom pártja.)
 - tory-k** (eredetileg gúnynev: a királyt támogató ír rablóbandákat nevezték így; a későbbi konzervatívok elődei, a "föld pártja", a földbirtokosok, nemesek, arisztokraták pártja),
- **1673: Test Act**: a tanúságtételről szóló törvény, polgári vagy katonai hivatalt csak az anglikán hittételek mellett tanúságot tevő vállalhat, ezzel kizárják a hatalomból a katolikusokat és a puritánokat is,
- **1679: Habeas Corpus Act**: törvény az önkényes letartóztatások ellen. Letartóztatás csak elfogató parancs és bírói végzés megléte esetén lehetséges, a letartóztatottal 24 órán belül közölni kell a vádat vagy szabadon kell bocsátani. A szabadlábban való védekezés jogát óvadék vagy kezesség ellenében is biztosítani kell. Mindenki ártatlannak tekintendő, amíg bűnössége be nem bizonyosodik.

1681-1685 között II. Károly nem hívja össze a parlamentet, tulajdonképpen diktatórikusan kormányoz. Erősödik a katolikus franciák és spanyolok támogatása/befolyása Angliában (II. Károly halálos ágyán katolikus paptól veszi fel az utolsó kenetet, fia, **II. Jakab (1685-1688)** katolikusként keresztelkedik meg).

A "dicsőséges forradalom"; az angol fejlődés az 1700-as évek végéig

A toryk és a whig-ek összefognak, s megkezdődik a tárgyalás arról, hogy az uralkodó eltávolítása után kit hívjanak meg a trónra (a whig-ek több összeesküvést is szőnek a király ellen). II. Jakab már nyíltan katolikus, nagyon erős francia kapcsolatokkal rendelkezik, eltörli a Habeas Corpus Act-et és a Test Act-et.

1687-1688-ban türelmi rendeletet ad ki, ezzel a katolikusok számára szabaddá válik az út a hivatalviselés előtt. A tory-k és whig-ek megállapodása értelmében az angol trónra **Orániai III. Vilmost (1689-1702)** (Németalföld helytartója, felesége II. Jakab lánya, hithű protestáns) hívják meg. Orániai Vilmos korszerűen kiképzett hadsereggel rendelkezik, partraszállásakor II. Jakab híveivel együtt elmenekül (egy éjjel, álruhában a Csatornán hajózik a francia partok felé, de egy angol halászhajó legénysége elfogja és visszaviszik Angliába). A kivégzést elkerülendő maga Orániai Vilmos szökteti apósát a francia udvarba.

Orániai Vilmos és felesége, **II. Mária** (1689-1694) társuralkodókként uralkodnak. 1689.

februárjában a *Declaration of Rights* (Jogok nyilatkozata) kiadásával befejeződik a Dicsőséges Forradalom, s megkezdődik az addig nagyrészt szembenálló polgárosodó és nemesi erők kompromisszumos együttműködése, amely Angliát a tartós fejlődés útjára állítja. A Bill of Rights értelmében az "uralkodó uralkodik, de nem kormányoz". Anglia ettől kezdve alkotmányos monarchia, a legfőbb törvényhozó testület a parlament, melynek felelős a kormány (*Cabinet*); érlelődik a kétpárti kabinetrendszerű kormányzás ("kétpárti váltógazdaság") rendszere.

Anna (1702-1714): Vilmosnak és Máriának nem született utóda, ezért az 1701-es *Act of Settlement* értelmében a Stuart-nőág kerül trónra. Uralkodása alatt - a külpolitikát nagyban meghatározó - *Marlborough* herceg vezetésével Anglia is bekapcsolódik a spanyol örökösödési háborúba. Az 1703-as *Methuen-szerződés* Portugáliát - egész gyamatbirodalmával együtt - Anglia vazallusállamává süllyeszti.

I. György (1714-1727) személyével kerül Anglia trónjára – ismét csak az *Act of Settlement* rendelkezéseit követve - a *Hannover (Coburg/Windsor)-ház*. Az állam tényleges irányítója, a miniszterelnök *Sir Robert Walpole*, ill. a *Privy Council*-ből (Királyi Tanács) kivált *Cabinet Council* (Minisztertanács). 1715-ben sikerrel veri le a jakobiták (*Jakab Edward* hívei) lázadását.

II. György (1727-1760): *Walpole* 1742-ig miniszterelnök (az 1739-ben kitört spanyol-angol háború kudarcai miatt kénytelen lemondani), amely az osztrák örökösödési háborúba is belesodorja Angliát Ausztria oldalán. 1745-1746 folyamán újabb jakobita lázadás tör ki - ezúttal *Károly Edwardot* támogatva -, de *II. György* seregei a *cullodeni* ütközetben (1746. április) legyőzik a lázadókat. A hétéves háborúban (1756-1763), immár *William Pitt* külügyminisztersége alatt Anglia a poroszokat támogatja, s a háború végén megkapja Kanadát a *Mária Terézia* oldalára álló Franciaországtól, ill. bebiztosítja magának Indiát. Ekkoriban lesz az angol diplomácia vezérelve a *splendid isolation*, melynek lényege, hogy Anglia számára előnyös, ha a kontinens nagyhatalmai egymás ellen folytatott háborúkban fecsérlik erejüket, úgy, hogy végül egyikük se kerüljön hegemón helyzetbe.

III. György (1760-1820): 1761-ben lemondítja *Pitt*-et, s a következő évben meneszti a whig kormányt is. 1773-ban a *Regulating Act* (szabályozó törvény) a brit parlament ellenőrzése alá helyezi a Kelet-indiai Társaságot. Megkezdődik a brit uralom kiterjesztése egész Indiára. 1775-ben kirobbant a függetlenségi háború, melynek végére, 1783-ra megalakul az Angliától független Amerikai Egyesült Államok.